

БОГОСЛОВСЬКО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ В МІЮНХЕНІ: РОКИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ТА НАУКОВОГО ОСЕРЕДКУ В НІМЕЧЧИНІ¹

THE THEOLOGICAL-PEDAGOGICAL ACADEMY IN MUNICH: THE YEARS OF ESTABLISHMENT OF THE UKRAINIAN EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC INSTITUTION IN GERMANY

Актуальність теми дослідження. Важливість цього питання полягає у великому значенні богословської та педагогічної освіти та науки в усі часи, а особливо в нашому сьогоденні. Вивчення досвіду попередніх поколінь ректорів і професорів, їх праці, зокрема і в умовах еміграції, може дати відповідь на багато питань і викликів, допоможе в пошуку ефективних стратегій розвитку богословської науки та освіти в Україні.

У статті проаналізовано розвиток української богословської науки та духовної освіти в Мюнхені (Німеччина). Подано відомості про перших ректорів і кураторів академії, яка не мала можливості для розвитку в Україні з приходом до влади більшовиків. Оскільки одним із перших кроків, коли вони захопили владу, була ліквідація духовно-навчальних закладів різних рівнів уже в січні 1918 р. Схарактеризовано наукові та періодичні видання освітнього осередку, з яких можна дізнатися про початкову діяльність Академії. Одним із таких збірників, який виходив у її стінах, був «Бюлетень Богословсько-Педагогічної Академії УАПЦ». Із 1946 по 1949 рр. вийшло

¹ Статтю підготовлено на основі доповіді, виголошеної на конференції в Українському вільному університеті в Мюнхені, присвяченій 80-літтю створення єпархій та парафій УАПЦ в Німеччині, 23.05.2025.

* Доктор наук із богослів'я, професор, проректор з наукової роботи та професор кафедри церковно-практичних дисциплін Київської православної богословської академії.

** Doctor of Theology, Professor, Vice-Rector for Research and Professor of the Department of Ecclesiastical and Practical Disciplines of the Kyiv Orthodox Theological Academy.

Богословська наука та духовна освіта не мала жодних можливостей для розвитку в Україні з приходом до влади більшовиків. Одним із перших кроків, коли вони захопили владу в Україні, була ліквідація духовно-навчальних закладів різних рівнів. Уже в січні 1918 р. вийшли відповідні про закриття духовних навчальних закладів і передачу їх майна комісаріатам освіти. Цим був нанесений великий удар Церкві — припинилась підготовка майбутніх пастирів. Після цього почалось фізичне нищення духовенства: розстріли, ув'язнення, концтабори, катування.

У результаті виникла велика потреба в організації духовних шкіл на еміграції. З часом ця потреба тільки наростає після Другої світової війни через утворення сталінським духовенством на чолі з патріархом Олексієм Сіманським нових духовних навчальних закладів під пильним оком НКВД. Формування професорсько-викладацького складу і процес навчання були під повним контролем державних органів. Також здійснювалась підготовка студентів до церковного шпідонажу на користь комуністичної партії.

Мета роботи полягає у дослідженні початкового етапу становлення богословської науки та освіти в Мюнхені в Богословсько-педагогічній академії УАПЦ.

Для досягнення мети окреслено такі **завдання**:

- проаналізувати основні виклики, які постали перед священниками та парафіянами в

шість бюлетенів, активну участь у підготовці яких брали не лише професори та викладачі, але й студенти навчального закладу. Показано, що студенти випускали також окремий журнал Товариства студентів богословської академії під назвою «Богослов».

Зосереджено увагу на роках становлення академії, проаналізовано перший номер «Бюлетеня Богословсько-Педагогічної Академії УАПЦ» за 1946 рік. Констатовано, що найвищим органом управління Академією була Кураторія, яка складалася з голови та 6-х членів. Головою Кураторії був єпископ, що призначався Синодом УАПЦ. Першим заступником голови Кураторії був ректор, а другий обирався з-поміж членів Кураторії. До членів Кураторії належали: декан факультету, представник від Українського центрального комітету, делегат Центральної української церковнохресної організації та представник від професури.

Подано відомості про те, що академія в роки становлення складалась із двох факультетів — богословського і педагогічного. Показано, що на навчання приймалися як хлопці, так і дівчата із закінченою середньою освітою, що після завершення та захисту диплома отримували ступінь магістра, який давав право на викладання в середніх школах усіх типів.

Ключові слова: Мюнхен, академія, богословська наука, освіта, релігія, постаті, наукові публікації, віра, знання.

Німеччині в умовах закінчення II Світової війни;

- визначити вплив архиєпископів, пастирів, професорів та активних парафіян на створення богословської академії в Мюнхені;
- показати перші кроки Богословсько-педагогічної академії під час її відкриття у 1946 р.;
- схарактеризувати просвітницькі та наукові публікації професорів академії в «Бюлетені Богословсько-Педагогічної Академії».

На думку проф. Г. Ващенко, після завершення Другої світової війни дуже багато факторів вказували на велику потребу в боротьбі українського народу із силами пекла (або ж москowitzами, які використовували Церкву в своїх інтересах) та створення богословських шкіл, які готували б для Церкви достойних пастирів із глибокими знаннями з богослів'я, історії Церкви та філософії. Через те, що людей із високою богословською освітою на еміграції доволі мало, то при доборі викладачів пропонувалося керуватися не тим, чи має кандидат звання професора або ступінь доктора, а наскільки добре від знає свій предмет. Тим більше, що наукові ступені на Заході та в Україні нерівноцінні щодо визначення кваліфікації науковця. Так, наприклад, ступінь кандидата, що його давали дореволюційні духовні академії, визначав кваліфікацію не нижчу, а часто навіть вищу,

The article analyses the development of Ukrainian theological science and spiritual education in Munich (Germany). The author presents information about the first rectors and curators of the academy, which could not have had any opportunities for development in Ukraine after the Bolsheviks came to power. As one of the first steps when they captured power was the liquidation of theological and educational institutions of various levels in January 1918. The article characterises the scientific and periodical editions of the academic centre, from which one can learn about the Academy's initial activities.

One of the digests published by the Academy was the Bulletin of the Theological and Pedagogical Academy of the UAOC.

From 1946 to 1949, six editions of the Bulletin were published, in which not only professors and teachers but also students of the educational institution took an active part in the preparation of articles. It is revealed that the students also published a special journal of the Society of Students of the Theological Academy called 'Theologian'. Attention is focused on the years of the Academy's development, and the first issue of the Bulletin of the Theological and Pedagogical Academy of the UAOC of 1946 is appropriately briefly described.

It is indicated that the highest governing body of the Academy was the Curatorship, which consisted of a chairman and 6 members. The chairman of the Curatorship was a bishop appointed to this position by the Synod of the UAOC. The first deputy chairman of the Curatorship was

аніж ступінь доктора, що його давали західні високі школи [Ващенко Г., проф., 1953, №1 (3), с. 4].

Про початкову діяльність Академії від початку її існування можна дізнатись зі збірника «Бюлетень Богословсько-Педагогічної Академії УАПЦ». Із 1946 по 1949 рр. вийшло шість бюлетенів в яких активну участь при підготовці матеріалів брали не лише професори та викладачі, але й студенти навчального закладу. До речі студенти випускали також окремий журнал Товариства студентів богословської академії під назвою «Богослов» (вийшло 6 номерів у 1949 р.).

У першому номері «Бюлетеня Богословсько-Педагогічної академії» (1946) вміщене вступне слово архієпископа Михаїла Хорошого, у якому він висловлює велику радість з приводу відкриття Академії та аналізує історію духовної освіти в Україні починаючи з часу запровадження християнства, згадуючи про перші школи, засновані при рівноапостольному князі Володимирі та благовірному князі Ярославі, про Києво-Могилянську академію тощо.

Досить цікавою є стаття професора Г. Ващенка «До історії духовної освіти в дореволюційній росії», де він показує велике значення саме духовної освіти для розвитку культури та аналізує, який досвід навчання — східний чи західний — доцільно було б вибрати новоствореній Академії в Мюнхені. До поділу навчальних закладів у дореволюційний час на три відділи Г. Ващенко поетапно аналізує особливості виховання та зростання молоді в училищах, семінаріях і академіях. Підсумовуючи, він зауважує, що «треба буде взяти від старого те, що в ньому було доброго і в той же час не повторити старих помилок... як показав досвід старих академій, рішачучо ролю в підготовці пастирів Церкви відіграв склад професорів. Вони самі мусять бути глибоко релігійними, бо дати іншим те, чого сам не маєш, неможливо» [Ващенко Г., проф. 1946, № 1, с. 8].

the rector, and the second was elected from among the members of the Curatorship. The members of the Curatorship included the dean of the faculty, a representative of the Ukrainian Central Committee, a delegate of the Central Ukrainian Red Cross Organisation, and a representative of the professoriate. The article presents information that the academy in its initial years consisted of two faculties — theological and pedagogical. It is shown that both boys and girls with completed secondary education were admitted to study, and upon completion and defence of their diplomas, they received a Master's degree, which gave them the right to teach in all types of secondary schools.

Keywords: *Munich, academy, theological science, education, religion, figures, scientific publications, faith, knowledge.*

Далі йде публікація проф. Д. Дорошенка «Православний богословський факультет у Варшаві», яку автор написав з пам'яті, не маючи під рукою необхідних друкованих матеріалів. Оскільки богословський факультет у Варшаві не є предметом нашого дослідження, ми не будемо зупинятися на цьому питанні [Дорошенко Д., проф. 1946, № 1, с. 9].

Проф. П. Колісний написав статтю «Справи великої історичної ваги», в якій згадує про те, що на своєму черговому засіданні в Мюнхені 24 серпня 1946 р. Священний Синод УАПЦ затвердив статут Богословсько-педагогічної академії. Згадує професор і про те, що на основі рішення професорської ради в газеті «Наше Життя» було подано оголошення про створення в Мюнхені Богословського інституту для можливого майбутнього набору студентів. Однак у процесі доопрацювання Статуту довелося змінити назву «інститут» на «академія», враховуючи традицію і тогочасні вимоги. Далі професор обґрунтовує важливість створення саме богословської академії для підготовки майбутніх священнослужителів та відкидає звинувачення, які напевне лунали в цей час щодо недоцільності відкриття ще одного вищого навчального закладу і нібито створення певної конкуренції з греко-католицьким освітнім закладом того часу. «Дружні взаємовідносини, дружня співпраця на релігійному полі в дусі взаєморозуміння і взаємопомочі піде лише на користь, як за порука єдності цілого нашого народу. Не сумувати й нарікати, а радіти і вітати треба те велике діло, яке роблять для нації дві могутні твердині Христової науки», — зауважує професор П. Колісний [Колісний П., проф. 1946, № 1, с. 18].

З цієї ж статті дізнаємось, що Богословсько-педагогічна академія УАПЦ, як єдиний репрезентаційний вищий навчальний заклад духовного відомства, присвоїла собі право надавати титул доктора тим особам, що цього заслужили згідно з положенням про докторат [Колісний П., проф. 1946, № 1, с. 18, 19].

Про особливості Статуту Богословсько-педагогічної академії, який був схвалений постановою професорської ради 21 червня 1946 р., можна дізнатися, прочитавши статтю професора В. Петрова. Зокрема в першому розділі Статуту, де визначається назва, мета та місце осідку Академії, читаємо: «З метою піднесення релігійної та національної освіти та свідомости українського народу, розвитку богословської науки та поширення ідеї Української Церковної Автокефалії, як ідеї всеобеднуючої, з благословення Священного Синоду УАПЦ засновується Бого-

словсько-Педагогічна Академія в Мюнхені, як висока духовна школа з чотирирічним курсом навчання». Далі професор аналізує кожну тезу Статуту заважаючи зокрема: «Піднесення релігійної та національної освіти та свідомості становить пряме і безпосереднє завдання новозаснованої Академії. Академія — висока духовна школа — тим самим викладача сторона праці доповнюється завданням розвитку богословської науки. Перервана нитка богословських наукових студій, що має 300-літню традицію цих студій в Україні Київської Могилянської Академії, Острозької Академії, Православного богословського факультету в Варшаві, знаходить собі продовження в планах і задумах нової вищої духовної школи, що є високою школою УАПЦ і тим самим, природно, розробка православної теологічної доктрини повинна вестися в напрямку розроблення її, як української, автокефальної й церковної. Поширення ідеї Української Церковної Автокефалії, як ідеї всеоб'єднуючої, лягає в основу робіт академії» [Петрів В., проф. 1946, № 1, с. 13, 14].

Академія складалась із двох факультетів — богословського і педагогічного (розділ 3 Статуту). На навчання приймалися як хлопці, так і дівчата із закінченою середньою освітою. Після завершення навчання та захисту диплома випускники отримували ступінь магістра, який давав право на викладання в середніх школах усіх типів (параграф 16). Положення про докторат деталізує порядок набуття цього ступеня (параграф 17).

Найвищим органом управління Академією є Кураторія, яка складається із голови та 6 членів. Головою Кураторії є єпископ, що призначається на це становище Синодом УАПЦ. Першим заступником голови Кураторії є ректор, а другий обирається з-поміж членів Кураторії. До членів Кураторії належать: декан факультету, представник від Українського центрального комітету, делегат Центральної української червонохресної організації та представник від професури.

Важливо згадати також, що в Статуті йдеться і про створення видавництва при Академії, бо друковане слово «є найкращим річизцем, яким православна теологічна наука зможе пройти до найширших кіл українського громадянства» [Петрів В., проф. 1946, № 1, с. 15].

Завершується збірка дописом професора Я. Моралевича «Плян навчання Богословсько-Педагогічної академії УАПЦ», де подано перелік усіх предметів та закликом «До всіх синів українського народу і до всіх братів християн», хто може допомогти в організації та фінансово. Наприкінці подано «Правила при-

йому студентів до Богословсько-Педагогічної академії УАПЦ» [Моралевич Я., проф. 1946, № 1, с. 15].

Тож перший номер бюлетеня Богословсько-педагогічної академії УАПЦ, маючи лише 19 сторінок, стисло викладав найголовніші аспекти в контексті підготовки до відкриття навчального закладу.

Богословська академія УАПЦ (до груд. 1947 — Богословсько-педагогічна академія УАПЦ) була заснована 17 листопада 1946 р. із богословським і педагогічним факультетами. Базою для створення академії стала Свято-Покровська церква як кафедральний храм Мюнхенської дієцезії в Німеччині архієпископа Михаїла Хорошого. На засіданні Священного Синоду 24 серпня 1946 р. затверджено як Статут академії, так і керівний склад: ректор П. Ковалів (від 1950 р. — Г. Ващенко), тимчасово в. о. декана богословського факультету Я. Моралевич (згодом декан о. П. Калинович), декан педагогічного факультету В. Петров. Куратор — архієпископ Михаїл, почесний куратор — митрополит Полікарп Сікорський. Лекції читали в церковному притворі, а із січня 1948 р. — у власному приміщенні, де розміщувався також студентський гуртожиток. Як стверджує професор І. Власовський на шостому Соборі єпископів в Ділінгені 3 листопада 1949 р. був затверджений Собором «Статут Українського Богословсько-Наукового Інституту при УАПЦеркві (16 червня 1946 р.)» та «Статут Богословської Академії УАПЦеркві на еміграції». Можливо були внесені певні уточнення та зміни до статуту [Власовський І., проф. 1975, т. 4, ч. 2, с. 288].

Навчальний план містив такі предмети: основне, догматичне, моральне й порівняльне богослов'я, літургіка, гомілетика, історія філософії, логіка, мови тощо. В академічній церкві відбувалися відправи з практичними заняттями студентів. Докторат богослів'я було присуджено єпископу В'ячеславу та о. В. Заксе за працю «Догматика Орігена», ступінь магістра — О. Воронині за працю «Церква Христова і роз'єднане християнство». Серед вихованців — отці С. Кіндзерявий-Пастухів, Т. Міненко тощо [Білокінь, 2003].

За шість років існування Богословської академії для потреб студентів стаціонарного і заочного відділів було видано чимало курсів, що їх викладали професори навчального закладу. Зокрема, з'явився «Вступ до богослів'я» проф. О. Іваницького (1948) і «Контрольні завдання» до цього курсу (Б. д.). Проф. Н. Полонська-Василенко підготувала «Історію Української Православної Церкви» (1948), о. проф. О. Поліський «Догматичне богослів'я»

(Лекції 1-3), проф. Є. Лебедев «Патрологію» (1950). У 1950 р. опубліковано «Порівняльне богослів'я» і «Додаток» до нього (без зазначення відомостей про автора курсу). Була надрукована також «Гомілетика» єпископа В'ячеслава (1950), «Літургія Напередосвячених дарів» (з Варшавського видання) (Б. д.), а також «Літургіка» ч. 1 (1947) і ч. 2 (1950) прот. П. Калиновича.

Крім богословських і церковних підручників, були надруковані «Логіка» (1947), «Історія філософії» ч. 1 — Антична філософія (1947) проф. Д. Чижевського; посібники «Чудеса науки і Вищий Розум», «Раннє християнство в Україні», «Релігія і мораль на основі лексичних матеріалів історичних пам'яток 10–14 ст.» (1948) проф. П. Ковалева торкаються питань мовознавчих, богословських та історичних. Вийшла низка праць проф. Г. Ващенка «Педагогіка» (ч. 1–4, 1947), «Дослідчі методи навчання або активні методи» (1948), «Загальні методи навчання» (1950), «Виховання волі і характеру» (1952). Проф. А. Коцевалов підготував підручник «Старогрецької мови». Друкувались і тексти латинською мовою [Огляд книжкової продукції, 1952, №1, с. 8].

Прикрою помилкою, вважає професор Г. Ващенко, було те, що при організації богословської академії в Німеччині до її складу не був запрошений проф. І. Власовський, прекрасний знавець канонічного права на еміграції. Уже в 1952 р. Академія перейшла на заочну форму навчання, розсилаючи скрипти, організовуючи колоквиуми, керуючи дисертаціями [Ващенко Г., проф., 1953, №1 (3), с. 4].

Унаслідок постійних звернень читачів «Рідної Церкви» до редакції видання щодо діяльності Богословської академії УАПЦ у Мюнхені головний редактор прот. А. Дублянський відвідав ректора навчального закладу проф. Г. Ващенка та проф. М. Маркевича. З розмови дізнаємось, що 8 професорів Академії живуть у Німеччині, частина з них у самому Мюнхені. З недавнього часу академія перейшла на заочну форму викладання через труднощі фінансового характеру. Студенти ж пишуть дисертації, готуючись до захисту. Становище Академії доволі складне, оскільки вона не має жодної підтримки на постійній основі. Відсутній навіть апарат для полагодження адміністративних справ.

У непростому становищі опинилася і бібліотека, яка була пограбована в баракі та внаслідок цього опечатана на довгий час поліцією у Шляйсгаймі. Після ліквідації табору бібліотеку вдалося завчасно перевести до Грецької Православної Церкви в Мюнхені на Сальваторпляц, де вона перебувала на зберіганні.

Сюди ж перевезено й усі видання Богословської академії, які вже частково розійшлися.

Разом із тим прот. А. Дублянський вважає за свій обов'язок повідомити читачів і про прикрі випадки, коли на звернення до академії листовно щодо навчання чи отримання скриптів конспектів не було отримано ніякої відповіді. Він підсумовує, що надалі такого не має повторюватися, оскільки через це втрачає як сама академія, так і ті, хто до неї звертаються. Завершуючи, прот. А. Дублянський стверджує, що «справа Академії — це не тільки справа її професорів чи взагалі окремих одиниць, але всієї нашої Церкви, і не тільки тут у Німеччині, але й поза її кордонами, це справа усієї нашої УАПЦ на еміграції» [Дублянський А., прот., 1953, № 3 (5), с. 5].

Незважаючи на все вище викладене, автор наголошує, що 1946–1949 рр. були часом найбільшої діяльності УАПЦ в Німеччині. Окрім звичайного парафіяльного життя, влаштування храмів, урочистих богослужінь, він говорить про значну видавничу діяльність. У цей час виходили періодичні видання, з'являлася богослужбова література, було видано два катехізиси та коротку історію Православної Церкви, низку церковних календарів та ін., у 1948 р. — два томи богословського збірника «Богословський вісник».

Академія відіграла важливу роль у житті української діаспори Німеччини та всієї Європи. Прот. А. Дублянський відзначав, що Богословська академія УАПЦ в Мюнхені за порівняно короткий час свого існування в 1946–1950 рр. стала центром української православної богословської науки й опублікувала низку цінних підручників із різних дисциплін. Він згадує, що в 1949/1950 навчальному академічному році відбувся перший випуск студентів. При академії існувало Товариство студентів-богословів. Після значної еміграції в 1950 р. Німеччину також залишила велика кількість професорів академії, тому поступово її діяльність припиняється [Фульмес В., свящ., 2021, с. 123, 124].

Багато видатних учених працювали в богословській академії в Мюнхені, що є темою для окремого дослідження. Ми торкнемося лише окремих моментів із біографії непересічної постаті дослідниці, яка дуже багато зробила для вивчення різних аспектів церковної історії. Мова йде про Наталію Полонську-Василенко, з архівом якої вдалося частково ознайомитись завдяки співпраці наших інституцій (Київської православної богословської академії та Українського вільного університету).

Як стверджують дослідники, саме Мюнхенський період став апогеєм наукової творчості Н. Полонської-Василенко. В еміграції вона опублікувала численні дослідження з історії України Х–XIV ст. Читала курс історії України, була деканом філософського факультету УВУ. Вже з 1946 р. вчена працювала на кафедрі історії Української Церкви православної Богословсько-педагогічної академії. У 1947 р. її обрали дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка, 1948 р. — Української вільної академії наук, 1953 р. — Міжнародної академії наук у Парижі. У 1964 р. вона стала одним із співзасновників Українського історичного товариства, що об'єднувало науковців еміграції.

Після відкриття навчання в академії 17 листопада 1946 р. саме їй одній із перших випала честь читати лекції для студентів нововідкритого навчального закладу вже 19 листопада. «З великим захопленням і інтересом вислухали студенти оці перші ширші виступи, якими почалась праця в Академії. Вони відчували не тільки глибину наших викладів, але й відданість справі науки професорів, які з таким же ентузіазмом передавали свої знання майбутнім діячам на церковній ниві цілком усвідомлюючи важливість поставлених перед Академією завдань» [Навчання в академії, 1946, № 2, с. 11].

Досить непростою була доля Н. Полонської-Василенко, яка народилася 13 лютого 1884 р. у Харкові в старовинній дворянській родині. Батько, Дмитро Меншов, військову службу поєднував із дослідженням військової історії. Захоплення батька вплинуло на подальший вибір Наталією професії. У 1889 р. сім'я Меншових переїхала до Києва. Тут у 1900 р. Наталія закінчила Фундуклеївську Маріїнську жіночу гімназію, а 1906 р. вийшла заміж за прапорщика С. Полонського. Проте шлюб виявився невдалим. Їй довелося пережити чимало випробувань і драматичних подій, тернистим був і творчий шлях дослідниці. Наталія Дмитрівна отримала високу як для жінки того часу освіту — закінчила історико-філологічне відділення Вищих жіночих курсів при Університеті св. Володимира.

Напередодні Першої світової війни та після неї відбулося становлення Н. Полонської як педагога та вченого. Потяг до історії, архівних пошуків, наукової роботи спрямували інтерес Н. Полонської до історії Півдня України XVIII ст. Її цікавили заселення краю, його адміністративний устрій, історія Запорозької Січі. Протягом 1910–1918 рр. вона викладала історію в Київській жіночій прогімназії Н. Байкової, а також у приватній жіночій гімназії В. Трифонові (1912–1913), працювала асистен-

том кафедри російської історії та методики викладання історії на Вищих жіночих курсах (1912–1915 рр.).

У 1913 р., успішно склавши іспити на історико-філологічному факультеті Київського університету св. Володимира, Н. Полонська отримала диплом, а через два роки склала магістерський іспит, і в травні 1916 р. її обрали приват-доцентом. Вона стала першою жінкою на такій посаді в університеті.

У творчому доробку науковця особливе місце посідають археографічні студії. Починаючи з 1914 р. Н. Полонська плідно працювала в архівах Києва, Москви, Одеси, Сімферополя, Катеринослава. На той час вона була дійсним членом Київського товариства охорони пам'яток старовини та мистецтва, Історичного товариства Нестора-літописця, Таврійської вченої архівної комісії. Розшукувала і готувала до друку унікальні матеріали, більшу частину яких оприлюднила. Зокрема, матеріали з історії Нової Січі, історії Південної України XVIII ст. тощо.

Їй вдалося влаштуватися спочатку тимчасовим співробітником ВУАН, потім реєстратором Центрального архіву давніх актів (ЦАДА). Одночасно вона відновила свою діяльність, зосередившись на вивченні архівних матеріалів з історії українського козацтва. В середині 1920-х років Н. Полонська-Василенко остаточно сформувалась як учений-україніст. У 1927 р. вона відновила викладацьку роботу як професор Київського художнього інституту, де до 1932 р. читала курс з археології. У травні 1929 р. вона почала працювати в комісії, що вивчала соціально-економічну історію України XVIII–XIX ст. Через рік Н. Полонську-Василенко обрали дійсним членом археологічної комісії ВУАН, яку очолював М. Грушевський. У 1930-ті роки вчена зазнала цькувань і гонінь з боку нової влади. Її спочатку переводять на принизливу посаду лаборанта, а у 1934 р. звільняють з ВУАН. З жовтня 1935 р. в її житті сталося непоправне лихо — помер чоловік. Того ж року було ліквідовано цвинтар на Аскольдовій могилі, знищені могили її батька та матері.

Після кількох років безробіття, хвороби, самотності у 1937 р. Н. Полонська-Василенко влаштувалася спочатку старшим бібліографом Інституту економіки АН УРСР, згодом старшим науковим співробітником відділу феодалізму Інституту історії АН УРСР. У цей час Наталія Дмитрівна втретє вийшла заміж за відомого економіста та історика кооперативного руху О. Моргуна. У жовтні 1940 р. в Інституті історії СРСР у Москві, оминувши ступінь кандидата, на підставі рукописних і друкованих праць вона захистила докторську дисертацію «Очер-

ки по истории заселения Южной Украины в середине XVIII в. (1734–1775 гг.)». Водночас Н. Полонська-Василенко відновила і свою викладацьку роботу. Протягом 1940–1941 рр. вона читала спецкурс з історії України на історичному факультеті Київського державного університету, де її обрали професором. Одночасно працювала на посаді старшого наукового співробітника Інституту історії АН УРСР.

На початку війни Н. Полонська-Василенко залишається в Києві. 20 жовтня 1941 р. її призначили директором Інституту археології відновленої УАН. У грудні 1941 р. вчена очолила ЦАДА, де займалася упорядкуванням архівних документів. Після приєднання (в травні 1942 р.) ЦАДА до Головного історичного архіву ім. В. Б. Антоновича на правах відділу давніх актів Н. Полонська-Василенко очолила цей відділ, де працювала до вересня 1943 р. У 1941–1943 рр. Н. Полонській-Василенко вдалося повернути унікальний комплекс актових книг, що становили єдиний масив джерел з історії Правобережної України XVI–XVIII ст., інші історичні документи.

19 вересня 1943 р. Наталія Дмитрівна разом із чоловіком та групою науковців виїхала до Львова. На початку 1944 р., коли радянські війська просувалися все далі на Захід, Н. Полонська-Василенко отримала запрошення викладати українську історію в Українському вільному університеті (УВУ) у Празі. Через якийсь час інституція, як і пані Наталія, перебираються до Мюнхена, де разом з іншими українськими вченими-патріотами почали активну роботу з відновлення Українського вільного університету.

У 1969 р. вийшла друком книжка Н. Полонської-Василенко «Видатні жінки України», у якій вчена висвітлила діяльність знаменитих українських жінок починаючи від княжої доби.

Наталія Дмитрівна — авторка майже 200 наукових праць, які становлять золотий фонд української історіографії в царині історії Запоріжжя та Південної України XVIII ст.

Підсумком усієї наукової діяльності історика стала двотомна «Історія України» (1973–1976). Репринтне відтворення мюнхенського видання цієї праці в Україні — визнання заслуг науковця перед Батьківщиною. Ще 1961 р. Н. Полонській-Василенко довелося пережити смерть третього чоловіка. Сама вона померла 8 червня 1973 р., не доживши вісім місяців до свого 90-річчя, у Дорнштадті (ФРН). Поховали її поряд із чоловіком на цвинтарі містечка Новий Ульм [Київський національний, 2005, с. 207–208].

Отже, Богословсько-педагогічна академія і Мюнхені стала навчальним і науковим осередком для української церковної еліти та виховувала молоде покоління майбутніх священників і педагогів в дусі любові до України. Незважаючи на складну фінансова ситуацію та постійний брак ресурсів Академія впродовж багатьох років силами своїх професорів і найкращих студентів публікувала періодичні видання з ґрунтовними дослідженнями різноманітних богословських, канонічних та історичних питань.

1. Білокінь С. Богословська академія УАПЦ. Енциклопедія історії України. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21D-BN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C-21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Bogoslovsko_akademija
2. Ващенко Г., проф. Богословська освіта на еміграції. *Рідна Церква*, 1953, січень-лютий №1 (3), с. 4.
3. Ващенко Г., проф. Богословська освіта на еміграції. *Рідна Церква*, 1953, січень-лютий №1 (3), с. 4.
4. Ващенко Г., проф. До історії духовної освіти в дореволюційній Росії. *Бюлетень Богословсько-Педагогічної академії УАПЦ*, Мюнхен, 1946, № 1, с. 2–8.
5. Власовський І., проф. Нарис історії Української Православної Церкви: У 4 т. Нью-Йорк-Бавнд-Брук, 1975. Т. 4, ч. 2.
6. Дорошенко Д., проф. Православний Богословський факультет у Варшаві. *Бюлетень Богословсько-Педагогічної академії УАПЦ*, Мюнхен, 1946, № 1, с. 9 – 11.
7. Дублянський А., прот. Богословська Академія. *Рідна Церква*, 1953, травень-червень № 3 (5), с. 5.
8. Київський національний університет імені Тараса Шевченка: Незабутні постаті / [Авт.-упор. О. Матвійчук, Н. Струк ; Ред. кол.: В.В. Скопенко, О.В. Третяк, Л.В. Губерський, О.К. Закусило, В.І. Андрейцев, В.Ф. Колесник, В.В. Різун та ін.]. Київ: Світ Успіху, 2005. С. 207–208.
9. Колісний П., проф. Справи великої історичної ваги. *Бюлетень Богословсько-Педагогічної академії УАПЦ*, Мюнхен, 1946, № 1.
10. Михаїл Хороший, архієп. Вступне слово. *Бюлетень Богословсько-Педагогічної академії УАПЦ*, Мюнхен, 1946, № 1, с. 1.
11. Моралевич Я., проф. Плян навчання Богословсько-Педагогічної академії УАПЦ. *Бюлетень Богословсько-Педагогічної академії УАПЦ*, Мюнхен, 1946, № 1, с. 15–16.
12. Навчання в академії почалось. *Бюлетень Богословсько-Педагогічної академії УАПЦ*, Мюнхен, 1946, № 2, с. 11.
13. Огляд книжкової продукції Богословської Академії УАПЦ за шість років (1946–1952). *Рідна Церква*, 1952, вересень-жовтень № 1, с. 8.
14. Петрів В., проф. Статут Богословсько-Педагогічної Академії УАПЦ. *Бюлетень Богословсько-Педагогічної академії УАПЦ*, Мюнхен, 1946, № 1, С. 13–14; С. 12.
15. Фульмес В., свящ. Церковно-релігійна і громадська діяльність митрополита Анатолія Дублянського: дис. ... д.філософ : 032 — Гуманітарні

науки. Історія та археологія / В. С. Фультес; Волинський національний університет імені Лесі Українки. 2021.

1. Bilokin S. Bohoslovska akademiia UAPTs. Entsyklopediia istorii Ukrainy. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Bogoslovsko_akademija
2. Vashchenko H., prof. Bohoslovska osvita na emihratsii. Ridna Tserkva, 1953, sichen-liutyi №1 (3), s. 4.
3. Vashchenko H., prof. Bohoslovska osvita na emihratsii. Ridna Tserkva, 1953, sichen-liutyi №1 (3), s. 4.
4. Vashchenko H., prof. Do istorii dukhovnoi osvity v dorevoliutsiinii Rosii. Biuleten Bohoslovsko-Pedahohichnoi akademii UAPTs, Miunkhen, 1946, № 1, s. 2–8.
5. Vlasovskiy I., prof. Narys istorii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy: U 4 t. Niu-York-Bavnd-Bruk, 1975. T. 4, ch. 2.
6. Doroshenko D., prof. Pravoslavnyi Bohoslovskiyi fakultet u Varshavi. Biuleten Bohoslovsko-Pedahohichnoi akademii UAPTs, Miunkhen, 1946, № 1, s. 9 – 11.
7. Dublianskyi A., prot. Bohoslovska Akademiia. Ridna Tserkva, 1953, travencherven № 3 (5), s. 5.
8. Kyivskiyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka: Nezabutni postati / [Avt.-upor. O. Matviichuk, N. Struk ; Red. kol.: V.V. Skopenko, O.V. Tretiak, L.V. Huberskyi, O.K. Zakusylo, V.I. Andreitsev, V.F. Kolesnyk, V.V. Rizun ta in.]. Kyiv: Svit Uspikhu, 2005. S. 207–208.
9. Kolisnyi P., prof. Spravy velykoi istorychnoi vahy. Biuleten Bohoslovsko-Pedahohichnoi akademii UAPTs, Miunkhen, 1946, № 1.
10. Mykhail Khoroshyi, arkhiep. Vstupne slovo. Biuleten Bohoslovsko-Pedahohichnoi akademii UAPTs, Miunkhen, 1946, № 1, s. 1.
11. Moralevych Ya., prof. Plian navchannia Bohoslovsko-Pedahohichnoi akademii UAPTs. Biuleten Bohoslovsko-Pedahohichnoi akademii UAPTs, Miunkhen, 1946, № 1, s. 15–16.
12. Navchannia v akademii pochalos. Biuleten Bohoslovsko-Pedahohichnoi akademii UAPTs, Miunkhen, 1946, № 2, s. 11.
13. Ohliad knyzhkovoi produktsii Bohoslovskoi Akademii UAPTs za shist rokiv (1946-1952). Ridna Tserkva, 1952, veresen-zhovten № 1, s. 8.
14. Petriv V., prof. Statut Bohoslovsko-Pedahohichnoi Akademii UAPTs. Biuleten Bohoslovsko-Pedahohichnoi akademii UAPTs, Miunkhen, 1946, № 1, S. 13–14; S. 12.
15. Fulmes V., sviashch. Tserkovno-relihiina i hromadska diialnist mytropolyta Anatoliia Dublianskoho: dys. ... d.filosof : 032 — Humanitarni nauky. Istoriiia ta arkheolohiia / V. S. Fulmes; Volynskiyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. 2021.